

Jerzy Groch

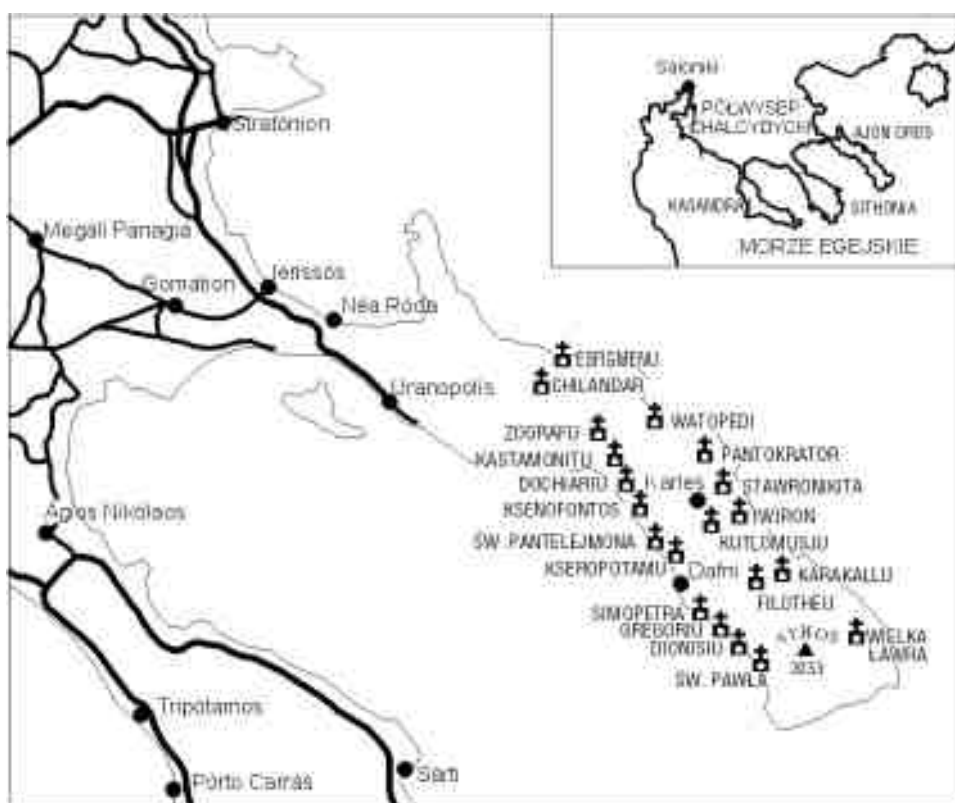
Athos **- świat mnichów**

Góra Athos, to jeden z najbardziej osobliwych zakątków ziemi greckiej. Swoją sławę zawdzięcza swoistemu państwu klasztornemu, istniejącemu tutaj od ponad tysiąca lat. Położona w południowej części półwyspu Ajon Oros (wschodnie odgałęzienie Półwyspu Chalcydycznego), wznosi się na wysokość 2033 m n.p.m., dominując nad otoczonym prawie ze wszystkich stron przez wody Morza Egejskiego, wąskim (długość ok. 60 km, szerokość 2-12 km) pasem lądu, o powierzchni ok. 360 km². Urwiste wybrzeża półwyspu przechodzą tu bezpośrednio w spadziste grzbiety górskie, kryjące głęboko wcięte doliny, liczne zalesione wąwozy, rozpadliny i pieczary. Czyni to z Ajon Oros krainę szczególnie trudno dostępną, tajemniczą, owianą licznymi legendami.

Górę Athos już od najdawniejszych czasów uważano za siedlisko bogów, herosów i duchów. Według podań mitologicznych miał tu swoją siedzibę jeden z gigantów (stąd nazwa góry) - synów Uranosa i Gai, strąconych za nieposłuszeństwo przez Zeusa do Tartaru (Donimirski 1994). W starożytności istniało tu prawdopodobnie kilka niewielkich miast (*Encyklopedia Katolicka* 1989).

Warunki terenowe sprzyjające pustelniczemu życiu sprawiły, iż już w czasach wczesnochrześcijańskich zaczęli na Athos przybywać pierwsi mnisi. W VII w. półwysp stał się własnością mnichów, jako dar cesarza bizantyńskiego Konstantyna Pogonata. W IX w.¹, w okresie ruchu obrazoburców², Athos był schronieniem dla wielu uchodźców, dotkniętych prześladowaniami. Z końcem tego stulecia podjęto pierwsze próby organizacji życia monastycznego, m.in. powołano kierowniczą radę złożoną z najstarszych mnichów pod przewodnictwem tzw. *protosa*³, jednakże dopiero w 963 r. założono na Athos pierwszy duży klasztor - tzw. Wielką Ławrę (Mejstis Lauras), który stał się ośrodkiem organizującym rozproszoną do tej pory społeczność Świętej Góry (*Encyklopedia Katolicka* 1989). Założycielem Wielkiej Ławry był św. Atanazy Anonita (925-1002), przybyły z Konstantynopola w 958 r. przewodnik duchowy cesarza bizantyńskiego Nicefora II Fokasa (Donimirski 1994). Mając poparcie cesarskie przeprowadził on, pomimo silnej opozycji, unifikację zasad życia klasztornego, nakłaniając wszystkich eremitów do przyjęcia - zgodnie z regułą obowiązującą w Wielkiej Ławrze - tzw. cenobitycznej formy życia monastycznego⁴.

W 972 r. Atanazemu, jako opatowi, podlegało już prawie 60 klasztorów. W połowie XI w., który odznaczał się szybkim rozwojem monastycyzmu na Athos, ich liczba sięgała 180 (Ostrogorski 1967)⁵. Procesowi powstawania klasztorów sprzyjało w dużej mierze ustawiczne poparcie udzielane mnichom ze strony panujących. Dobitym wyrazem takiego postępowania stało się ogłoszenie w 1045 r. przez cesarza Konstantyna IX Monomacha bulli, w myśl której cały półwysep Ajon Oros został uznany za teren święty. Zakazano równocześnie wstępu kobietom na jego obszar.

Wielkie klasztory istniejące współcześnie na półwyspie Ajon Oros

Święta Góra stała się wkrótce monastycznym centrum cesarstwa bizantyńskiego, a także ośrodkiem duchowym mnichów w całym świecie chrześcijańskim związanym z Konstantynopolem (Wierusz-Kowalski 1987). Przejawem tego były liczne na Ajon Oros pobyty mnichów z różnych krajów, a następnie zakładanie tu własnych, narodowych klasztorów, które wywarły istotny wpływ na rozwój życia religijno-kulturalnego w tych krajach.

Po okresie upadku przejściowego życia monastycznego na Athos na początku XIII w., spowodowanego m.in. skutkami IV wyprawy krzyżowej (1204 r.), nastąpił

w drugiej połowie tego stulecia ponowny okres rozkwitu „republiki mniszej”. Przyczynił się do tego m.in. rozwój tzw. *hezychazmu*⁶, a także zwycięstwo nauki Grzegorza Palamasa (opata klasztoru Esfigmen). Wielu mnichów z Athos zostało wówczas wyniesionych na biskupstwa w Konstantynopolu i Salonikach.

Pod koniec XIV w. rozpoczęła się nowa epoka w życiu monastycznym na Athos. Spowodowało ją wprowadzenie, obok istniejącej dotąd cenobitycznej formy życia klasztornego, przeciwstawnego jej systemu - tzw. *idiorytmizmu*⁷. Idiorytmiczna forma życia monastycznego uzyskała z biegiem czasu przewagę. Przyczyniła się ona jednakże do zaniku karności i gorliwości wśród mnichów, a w późniejszym okresie wywołała również spory (w XVI w.) na temat ideału klasztornego życia. Wielu z mnichów, dążąc do zachowania dotychczasowej reguły, izolowało się w małych klasztorach (tzw. *skitai*) o cenobitycznej dyscyplinie (*Encyklopedia Katolicka* 1989)⁸.

W czasach okupacji tureckiej na Bałkanach (w 1430 r. Turcy zdobyli Saloniki) mnisi na Athos zachowali swoją dotychczasową samodzielność. Poddawszy się władzom tureckim zyskali w zamian życzliwość sułtana i jego namiestników. W XV- XVI w. Świętą Górę zamieszkiwało ok. 40 tys. mnichów - najwięcej w całej jej tysiącletniej historii⁹ (Karpińska 1991).

W następnych wiekach społeczność mnisza cieszyła się silnym poparciem carów rosyjskich, a także władców innych państw prawosławnych. W 1743 r. przy klasztorze Watopedi założono akademię (zwaną *Anthonias*), która miała pełnić

rolę kulturalnego ośrodka prawosławia. Jednakże już w 1758 r. została ona zniszczona przez mnichów, przeciwstawiających się podnoszeniu kultury umysłowej. Na początku lat osiemdziesiątych XVIII w. rozpoczął się na Athos proces odradzania *hezychazmu*. Ważnym wydarzeniem w tym czasie było wydanie w 1783 r. konstytucji, która z niewielkimi zmianami (wprowadzonymi w 1924 r.) stała się podstawowym dokumentem regulującym do dziś życie „republiki mniszey”.

W XIX w. nastąpił na Athos rozkwit monastycyzmu rosyjskiego. Liczba mnichów rosyjskich pod koniec tego stulecia i na początku XX w. wynosiła ok. 3,5 tys., tj. prawie 47% ogólnej ich liczby (ok. 7,5 tys.). Liczni byli także Grecy (3,3 tys., tj. 44%), natomiast znacznie mniejsze grupy stanowili przedstawiciele innych narodów (w 1903 r.: ok. 300 Bułgarów, 290 Rumunów, 50 Gruzinów, kilkunastu Serbów). O ile w 1917 r. Świętą Górę zamieszkiwało prawie 9 tys. mnichów¹⁰, to w 1937 r. ich liczba zmniejszyła się do ok. 3 tys., zaś w 1968 r. spadła do 1,6 tys. (Kłoczowski 1987).

Wojny prowadzone przeciw Turcji w latach 1912-1913 przyniosły wyzwolenie większości okupowanych przez nią terytoriów na Bałkanach, w tym także Macedonii. Półwysep Ajon Oros włączono do Grecji, zachowując jednakże dotychczasową jego autonomię. Istniejąca tu „teokratyczna republika mnichów prawosławnych” podlega dziś rządowi greckiemu, ma ona jednak własny samorząd, na czele którego stoi dwudziestoosobowy organ centralny (tzw. *hiera koinotis*) złożony z przedstawicieli 20 wielkich (głównych) klasztorów¹¹: 17 greckich, 1 bułgarskiego, 1 rosyjskiego i 1 serbskiego. Spośród członków *koinotis* wybierany jest czteroosobowy komitet wykonawczy (tzw. *epistatai*), a także przewodniczący (raz na rok). Siedzibą władz administracyjnych jest w dalszym ciągu Karies.

Liczba obecnie ok. 1300 mnichów¹² (Kadas 1987) społeczność Świętej Góry (są wśród niej także mężczyźni świeccy) zamieszkuje w większości w 20 wielkich klasztorach, do których należą: Wielka Ławra, Watopedi, Iwiron, Kseropotamu, Dochiariu, Karakallu, Chilandar, Kutlomosju, Św. Pantelejmona, Ksenofontos, Kastamonitu, Zografu, Esfigmenu, Pantokrator, Filotheu, Św. Pawła, Dionisju, Gregorius, Simopetra i Stawronikita. Znaczna liczba mnichów żyje również w klasztorach mniejszych typu *skitai* (podlegają klasztorom wielkim), a także w eremach zwanych *kalivi*¹³ lub *kellia*¹⁴.

Wszystkie wielkie klasztory na Athos cechują się wyraźnym podobieństwem planu architektonicznego i mimo dużego zróżnicowania warunków topograficznych, mają regularny stosunkowo układ przestrzenny. Zabudowania klasztorne tworzą z reguły formę zbliżoną do kwadratu, z główną cerkwią (tzw. *katholikon*)¹⁵ w części środkowej dziedzińca. Otoczone są murami obronnymi. Budowle te stanowią dzisiaj unikatowy przykład architektury bizantyńskiej, zachowanej od stuleci w nienaruszonej formie. Ich wnętrza wypełniają liczne sprzęty (ołtarze, lampy, trony), malowane na drewnie ikony. Ściany pokrywa bogata dekoracja mozaikowa i freskowa. Szczególnie cenne pod względem artystycznym są malowidła z XI-XV w. - okresu największego rozkwitu średniowiecznej religijnej sztuki bizantyńskiej. Unikatową wartość przedstawia również malarstwo miniaturowe, którego liczne przykłady zawiera-

ją m.in. ozdobne ewangeliarze przechowywane w bibliotekach klasztornych¹⁶. Mimo że wiele bibliotek uległo zniszczeniu, to jednak nadal dysponują one bezcennym zbiorem starożytnych rękopisów w języku greckim i w językach słowiańskich (ok. 11 tys. egzemplarzy), zwłaszcza z zakresu tematyki teologicznej i kościelnej (*Encyklopedia Katolicka* 1989).

Mnisi zamieszkujący Świętą Górę przeciwstawiają się wszelkim formom modernizacji swojego życia: nie używają światła elektrycznego, nie korzystają z prasy, radia, pojazdów mechanicznych (na Athos nie ma prawie wcale dróg bitych); prawie wszystkie klasztory posługują się nadal bizantyńsko-monastyczną miarą czasu (godzina dwunasta o zachodzie słońca). Większość z mnichów zdecydowanie odrzuca również jakiegokolwiek próby reform podejmowane ze strony patriarchatu konstantynopolitańskiego, dążącego m.in. do ożywienia działalności szkoły atoniańskiej w Karies i zapewnienia mnichom lepszego wykształcenia, a także do upowszechnienia na nowo cenobitycznej formy życia klasztorowego, odznaczającego się bardziej otwartą postawą.

Surowość reguł rządzących życiem na Athos znajduje również swoje odzwierciedlenie w sferze kontaktów z mieszkańcami „świata zewnętrznego”. Aby odwiedzić Ajon Oros, należy wcześniej uzyskać od władz administracyjnych w Atenach lub Salonikach wizę¹⁷, zezwalającą na pobyt w „państwie mnichów”. Pielgrzymi i turyści zamierzający przebywać tu dłużej (zwiedzenie wszystkich wielkich klasztorów wraz z wejściem na górę Athos wymaga co najmniej jednego tygodnia czasu)

docierają najpierw drogą morską do niewielkiego portu Dafni, położonego na zachodnim wybrzeżu półwyspu. Stąd wędrują do odległego o dwie godziny Karies, gdzie otrzymują zezwolenie (tzw. *diamonitirion*¹⁸) uprawniające do zwiedzania klasztorów, nocowania w nich i spożywania z mnichami wspólnego posiłku. Za świadczenia te składają dobrowolnie datki na cele klasztorne. Klasztory położone na wybrzeżu można także zwiedzać uczestnicząc w wycieczkach morskich wokół półwyspu. Podczas nich statki zatrzymują się w pobliżu klasztorów umożliwiając turystom zejście na ląd (po kilku godzinach są oni zabierani na pokład innego statku). Wizyty te wymagają również uzyskania wcześniej odpowiedniego zezwolenia.

Góra Athos jest w dużej mierze dla wyznawców religii prawosławnej tym, czym Jerozolima dla katolików oraz Mekka dla muzułmanów. To równocześnie jedyny ośrodek monastycyzmu bizantyńskiego zachowujący w tak dużym stopniu swoją średniowieczną formę. Dzięki temu jest miejscem niezwykłym, przesiąkniętym głęboką duchowością i tradycją religijną. Wzbudza refleksję nad sensem istnienia, wartością życia.

Przypisy:

¹ Z okresu tego pochodzą pierwsze dokumenty o chrześcijańskich eremach istniejących na Athos (*Encyklopedia Katolicka*, 1989).

² Obrazoburstwo (ikonoklazm) - ruch religijny przeciwstawiający się czci obrazów i figur religijnych, głównie Chrystusa. Rozwijał się w Bizancjum w VIII i IX w. m.in. pod wpływem tradycji żydowskiej i islamu. Został potępiony na synodzie w Konstantynopolu w 843 r., którego decyzją przywrócono kult przedstawianych na obrazach postaci (*Encyklopedia Powszechna PWN*, 1973).

³ Z początkiem X w. stolicą *protosa*, a także siedzibą zgromadzenia wszystkich mnichów stało się Karies (miejscowość położona w środkowej części półwyspu Ajon Oros).

⁴ Cenobityczna forma życia monastycznego opiera się na równouprawnieniu i wspólnocie majątkowej wszystkich mnichów, którzy tworzą swoiste bractwo pracujące dla klasztoru. Nikt z członków cenobii nie ma prawa do posiadania własnego majątku - nawet ubranie i przedmioty osobistego użytku są własnością klasztoru. Wielka Ławra - pierwszy cenobityczny klasztor na Athos opierał swoje życie zakonne na regule św. Bazylego i św. Teodora Studyty (Donimirski 1994).

⁵ Do najstarszych wielkich klasztorów założonych na Athos należą również: Watopedi oraz Iwiron (ok. 1000 r.), Esfigmen (prawdopodobnie koniec X lub początek XI w.) a także Kseropotamu, Dochiariu i Karakallu (XI w.) (Kadas 1987).

⁶ *Hezychazm* zakładał odrzucenie wszelkiej troski o dobra ziemskie, aby osiągnąć stan, w którym człowiek przeobrażony przez Ducha Świętego staje się podobny Bogu. Głównym celem było ujrzenie za życia pełnej światłości boskiej, co można było osiągnąć poprzez specjalną praktykę modlitewną (kontemplację w pozycji siedzącej, pochylonej do przodu, z rytmicznym oddechem i skupieniem wzroku na jednym punkcie). Jej twórcą był Nicefer Hesychasta - eremita, żyjący na Athos u schyłku XIII w. (Kłoczowski 1987).

⁷ W systemie idiorytmicznym nie ma właściwie wspólnego życia klasztornego, wspólnego majątku, także wspólnych praw i obowiązków. Mnisi są raczej od siebie izolowani i mogą posiadać własność prywatną. Zdobywają środki do życia własną pracą przebywając często poza wspólnotą (Donimirski 1994).

⁸ Niektóre *skitai* mają dzisiaj również charakter klasztorów o porządku idiorytmicznym.

⁹ Poza klasztorami na Athos żyli również anachoreci - pustelnicy obcujący z Bogiem tylko indywidualnie, serabici - dwu- lub trzyosobowe grupy mniszki posiadające własną kaplicę, oraz girowadzi - mnisi żebrzący, wędrujący po całym terenie Świętej Góry.

- ¹⁰ Według szacunków liczba mnichów mogła w tym okresie dochodzić niekiedy do 15 tys. (Donimirski 1994).
- ¹¹ Klasztorom wielkim przysługuje prawo do głosowania podczas wyboru władz samorządowych.
- ¹² Znaczna część mnichów spełnia posługi duszpasterskie w północnej Grecji.
- ¹³ *Kalivi* są niezależnymi eremami, w których mnisi żyją oddzielnie lub w małych grupach i podlegają bezpośrednio jednemu z głównych klasztorów.
- ¹⁴ *Kellia* są oddzielnymi domami, w których mieszkający mnisi podlegają - podobnie jak w *kalivi* - głównemu klasztorowi. Obowiązuje w nich jednakże znacznie mniej surowa, aniżeli w *kalivi*, reguła.
- ¹⁵ Do najstarszych należy *katholikon* w klasztorze Wielkiej Ławry (ok. 1000 r.), z beczkowym sklepieniem i licznymi kopułami (Estreicher 1981).
- ¹⁶ Do najstarszych ewangelarzy należą m.in. *Kodeks Ewangelii* (ok. 950 r., oraz *Tetraevangelion Philotheu* (X w.) (*Encyklopedia Katolicka*, 1989).
- ¹⁷ Wizę taką można otrzymać w Dyrekcji Kościołów Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Atenach lub w Biurze do Spraw Politycznych Ministerstwa Grecji Północnej w Salonikach.
- ¹⁸ Okres ważności *diamonitirionu* może sięgać 21 dni.

Literatura:

- Baynes N.H., Moss H.S., 1964
Bizancjum, PAX, Warszawa.
- Donimirski A., 1994
Dawne sanktuaria, Wydawnictwo Pegaz, Wydawnictwo Jagiellonia, Warszawa.
- Encyklopedia Katolicka*, T. 1, 1989
(red.) Gryglewicz F., Łukaszuk R., Sułowski Z., Katolicki Uniwersytet Lubelski, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin.
- Encyklopedia Powszechna PWN*, 1973
Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Estreicher K., 1981
Historia sztuki w zarysie, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Kraków.
- Kadas S., 1987
Der Berg Athos, Ekdotike Athenon S.A., Athen.
- Karpińska H., 1991
Grecja. Przewodnik, Wydawnictwo „Sport i Turystyka”, Warszawa.
- Kłoczowski J., 1987
Od pustelni do wspólnoty. Grupy zakonne w wielkich religiach świata, Czytelnik, Warszawa.
- Leloup J.-Y., 1986
Słowa z Góry Athos, PAX, Warszawa.
- Ostrogorski G., 1967
Dzieje Bizancjum, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Szczepański J.A., 1978
Grecja, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Wierusz-Kowalski J., 1987
Świat mnichów i zakonów, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa.

Athos - the World of Monks

(SUMMARY)

The Mount Athos (also called The Holy Mountain) is situated in the southern part of the Ajon Oros Peninsula (the eastern branch of the Chalkidiki Peninsula). It owes its fame to the particular monastic state -'the theocratic republic of the orthodox monks' - that has been here for over a thousand years. The monks living here (about 1300 persons) lead a very strict style of life. The monasteries are numbered among the precious monuments of the medieval Byzantine architecture and the sacral art (mosaics, wall-paintings). The Mount Athos is an autonomous part of the Greek State.